

І чорт багато грошей має, а в болоті сидить

У старого Мойсея Френкеля вже кілька тижнів сльозилися очі. Праву зіницю затягло білою плівкою, ліва – зяяла чорнотою. Після смерті доньки Ривки і двох крихітних онучат зір мстив старому й мерк. Ніби у світі не лишилося нічого, що варто було бачити.

Френкель упертими безсонними ночами змушував себе вірити, що біди, звалені небом на його сім'ю, не розплата за гріхи. Бо хоч жив він не як праведник, але за правилами. Люди знали, на що йшли, адже лихва – не благодійність. На Бога теж надіявся, як умів, задобрював, та на душі не легшало. У гаманці хіба що... Причина мусила бути, старий знав, що без зерна ніщо не проросте. Уже який день у його голові мужніла підозра, що саме п'є кров із його рідних, настирно точила Мойсея, мов хробак, намовляла не тягти бика за роги, бо буцне, а чимшвидше приймати рішення. Допоки ще не втратив двох своїх останніх скарбів – вірної старої дружини Гольди й семирічного улюбленого внука Давида.

Певності, що втеча єдино правильний вихід, не мав. Рішення далось йому з боями. Примарна надія, що помиляється, виблискувала з нетрів здорового глузду, намовляла перечекати. Ще капку, трошки, дещицю, дрібку, бо життя – як тепер його здичавілі очі: то чорне, то біле... Але Мойсей не піддався. Бо більше ризикувати не хотів. Досить утрат. Будучи досвідченим лихварем, він не на словах знався на силі холодної блискучої краси. У Франції ціла ко-

ролівська родина пішла чортам на пательню, бо злегковажила... каменем...

Френкель стояв біля гетьманових палат і скреготав зубами. Тиждень коту під хвіст викинув, а до ясновельможного дістався не ближче, ніж сонце до землі грішної. А завтра вночі... час...

Нині теж не світило побачити гетьмана – охоронці не впускали, казали, що не велено. За жодні гроші. Запхав руку в кишеню, зловив золотого з портретом якогось чужоземного монарха, стиснув монету в кулаку так, аж викарбувана пиха спляснула. Зневіра прослизнула в мертвий камінь і повісилася на душі. Гнула додолу. Френкель із відчаю присів. Дихав через раз. А потім, несподівано навіть для самого себе, випростався, обернувся і зі всього маху жбурнув золотого у двоповерхову гетьманську кам'яницю. Монета просвистіла над головою дебелого козака і стукнулася об шибку. Охоронець завмер, шибка дзенькнула й забриніла. Як коса в руках сухореброї старушенці. За мить відчинилося вікно, а в ньому з'явилася голова Павла Полуботка.

– Впустіть, – наказав гетьман.

Лихвар стояв перед Полуботком і трусився, наче йому тільки-но зняли з шиї зашморг. Дихав скупю, глибоко, навіть якимось радісно. Наче гешефт прокрутив.

– Я тебе думав завтра прийняти, Мойсею. Бачив, що вже ноги сходить. Ти не останній чоловік у Чернігові – я такими не гребую...

– Завтра може не настати... – мовив Френкель замість подякувати.

– То точно. Часи такі похмурі, що як побачив вранці сонце – тішся... – погодився гетьман. Був заклопотаний і блідий, мов поганка. Не дивно. Чутки Черніговом повзали, що ліпше просто бути, ніж бути ясновельможним... – Чого хотів? – запитав гетьман.

– Маю скарб скарбів, який малих губить, а великих возвеличує...

Полуботок підозріло всміхнувся. Видко, вельми хотілося йому вірити в чудеса, але мирська суєта не дозволяла.

– Не перебільшуєш?..

– Ані на гріш.

– Показуй.

– Удома.

– Тоді не мороч мені голову, Мойсею... – гетьман відверто показував лихвареві на двері.

– Чекаю Вашу Ясновельможність у моїй хаті... Не пожалкуєте, гетьмане... І не зволікайте, бо...

– ...завтра може не настати? – закінчив Полуботок.

– Ви мудрий чоловік, пане гетьмане...

Уже ніч колисала зірок, а Мойсей Френкель не підводився з колін – усе просив Бога, щоби прислав гетьмана. Чи то щирість урешті проснулася в лихвареві, а чи Бог утомився його слухати, але під саму північ, коли з-під землі виповзають таїни, двері Мойсея струснув владний стукіт. Френкель рвучко, ніби тільки купив на базарі нові ноги, підірвався й побіг відчиняти. Бо зустрівач долю...

А Полуботок виглядав, наче від долі втікав... Зовнішня владність топилася в безсилиях очах. Лихвар умів читати по очах, бо від їх упевненості залежав його відсоток...

– Вітаю Вашу Ясновельможність! – у старого Френкеля ледь не вирвалося «шолом». І хоча при гетьманові Мазепі майже всі права старій юдейській громаді в Чернігові були повернуті, звичка остерегітися й не говорити зайвого лишилася. Та й колишній гетьман тепер був у страшній немилості та неслав'ї, навіки проклятий і відторгнутий навіть своїми тодішніми прихильниками.

– Показуй! – замість привітання гримнув Полуботок, уможуючи своє кремезне тіло на дерев'яну лаву край столу.

– Кхи-кхи... – старий скорчився під важким Полуботковим поглядом, що двома чорними буравчиками просвердлював діру в бувалому лихвареві. Очі старому засльозилися ще більше – саме через них гетьман хотів прослизнути в думки лихваря й дізнатися, чи той не хитрує... Мойсей очей не відводив, уповні віддав їх на роздягання – і чорне і біле...

Про біду Френкеля знав не лишень Чернігів, бо лихва – діло серйозне. Хтось співчував, хтось тішився... Сидів чоловік на скринях із золотом, думав, Бога за бороду вхопив, та дзуськи. Донька пішла на той світ раптово, а внучата топилися помаленьку, мов свічечки. Возив їх старий по всіх усядах, найкращих лічців і зцілителів

наймав, додому викликав, бувало, десятками їх тинялось на раз, золота не жалів, – не допомогло...

Закортіло раптом Мойсею пожалітися гетьману, признатися ясновельможному, що задумав, попрохати посприяти, а він, дасть Бог, колись віддячить, бо кажуть, що земля кругла. Уже й рота розтулив, коли ожив у ньому підступний здирник й отверезив обухом по голові... Не можна... Люди сотворені не для того, щоби давати, а щоби відбирати. Знав по собі...

Полуботок не спішив – зміряв поглядом багато прибраний, проте явно занедбаний покій, стягнув червоного кунтуша й кинув на лаву під стіною. Нетерпляче зиркнув у куток, де зазвичай православні чіпляють рядком образів і прикрашають рушниками, але побачив лише давно ткане, вицвіле павутиння, а на ньому великого чорного павука. Рука сама потяглася й сотворила хресне знамення. Мойсей зі складеними на грудях руками, у напівпоклоні уважно стежив за Полуботком.

– Ну? – гетьман утратив рештки терпіння. Він проти ночі припер сюди, заінтригований скарбом скарбів, а досвідчений лихвар поводить себе, мов сльозливий прохач.

– Завтра вночі... – забелькотів лихвар. Йому ледь не зірвалося з язика, що він із дружиною й онуком надумав утікати з Чернігова, проте власна підступність знову вчасно-таки його приборкала, зарядила стусана, він похопився й прикусив своє бовкало. Бо про таємний тунель до Єрусалима ніхто не мав знати, крім посвячених. І Павло Полуботок до їхнього числа, звичайно, не належав. Тому що був християнином – раз. І тому що був смертним чоловіком – два. А смертному золото очі засліплює, і він часто-густо втрачає голову. А без голови дурниць наробити – раз плюнути й розтерти. Без голови гріх даровизни так і проситься заляпати душу...

А ще Мойсей мав позбутися небезпечного каменя, що стільки горя притягнув у його родину. Залишити кровопивцю або заховати – не підходило. Бо тоді підступне закляття все одно падало б на рід Френкелів – живих і прийдешніх. Камінь треба було продати. Хоч за дулю з маком, але новий власник мав чимось пожертвувати, аби кровопивець присмоктався своїми щупальцями до його